

CZU: 94:37.014.521:271(498.4)“1849/1867”

[https://doi.org/10.59295/sum4\(184\)2024_03](https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_03)

NEVOIA DE REFORMĂ. ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL ORTODOX DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA ANILOR 1849-1867

Florin DOBREI,

Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad, România

Începuturile învățământului în Transilvania se datorează satelor, preoților și călugărilor, pierzându-se astfel în negura vremurilor, fapt ce nu poate fi contestat. Deși au existat preocupări oficiale pentru educarea credincioșilor încă din epoca medievală, primele școli românești din sud-vestul Transilvaniei apar abia în secolul al XVIII-lea. Educația religioasă ortodoxă se leagă însă, fără îndoială, de numele marelui patriot și cărturar Andrei Șaguna, vicar general (1846-1848), apoi episcop (1848-1864), Arhiepiscop și Mitropolit (1864-1873) al eparhiei greco-răsăritene române neunite cu Roma din Transilvania. De fapt, activitatea mitropolitului se remarcă nu numai pe tărâm educațional, dar evident și pe cel spiritual, cultural și de binefacere.

Cuvinte-cheie: *educație confesională, reformă, Ortodoxia românească, mitropolitul Andrei Șaguna, Transilvania.*

THE NEED FOR REFORM. ORTHODOX CONFESIONAL EDUCATION IN TRANSYLVANIA DURING THE PERIOD OF 1849-1867

The beginnings of education in Transylvania are owed to villages, priests and monks, thus being lost in the mists of time. Although there were official concerns for educating the faithful since medieval times, the first Romanian schools in southwestern Transylvania appear only in the eighteenth century. However, the Orthodox religious education is linked, unquestionably, with the name of great patriot and scholar Andrei Șaguna, general vicar (1846-1848), then bishop (1848-1864), archbishop and metropolitan (1864-1873) of the Greek-Eastern Romanian Diocese not united with Rome of Transylvania. In fact, the activity of the metropolitan stands out not only in the educational field, but obviously also in the spiritual, cultural and charitable field.

Keywords: *denominational education, reform, Romanian Orthodoxy, metropolitan Andrei Șaguna, Transylvania.*

Introducere

În vederea re consolidării dominației habsburgice asupra Transilvaniei, grav zdruncinată în timpul Revoluției, au fost luate, încă din a doua parte a anului 1849, mai multe măsuri definitorii – ca linie – pentru „regimul neoabsolutist”, impus de austrieci între 1849 și 1860. Astfel, aparatul represiv a fost întărit (urmărirea și arestarea fruntașilor români implicați în evenimentele pașoptiste, suprimarea presei, interzicerea manifestărilor naționaliste), concesiile obținute de români au fost revocate, regimentele grănicerești românești au fost incluse în cele obișnuite, „provincia” Transilvania a intrat sub dependența directă a Vienei (condusă de un guvernator militar, cu sediul la Sibiu), iar catolicismul a devenit religie „dominantă”. După doar un deceniu însă, criza externă provocată de insuccesele militare din timpul războiului austro-franco-piemontez, precum și amplele manifestări prounioniste din anii 1859-1860, ecou al realizării României Mici, au determinat Curtea din Viena să renunțe la politica absolutistă de până atunci. Inaugurat prin diploma imperială din 20 octombrie 1860 (completată prin patentă din 26 februarie 1861), noul „regim liberal” din anii 1860-1867 s-a caracterizat printr-o politică de mare deschidere la adresa naționalităților conlocuitoare din Imperiu. În plus, a fost recunoscută autonomia Transilvaniei, s-au reînființat vechile structuri administrativ-teritoriale, iar populația românească a beneficiat de un anumit grad de libertate politică și administrativă [1, 709-741].

Prin urmare, perioada de timp scursă între sfârșitul Revoluției de la 1848-1849 și încheierea pactului dualist austro-ungar din anul 1867 au adus în viața societății românești din Transilvania o serie de prefaceri, care au modificat în mod semnificativ structura lumii patriarhale sătești. Mai precis, în mai puțin de două decenii asistăm la eliberarea socială a mării mase iobăgești, la abolirea vechii discriminări politice a națiunii majoritare prin recunoașterea, în anul 1863, a statutului de egalitate cu fostele națiuni privilegiate,

la obținerea autonomiei religioase prin înființarea Mitropoliei Greco-Catolice (1853) și reînființarea celei Ortodoxe (1864), la extinderea și consolidarea instituțiilor de cultură, la apariția unei sumedenii de fundațiuni și fonduri bănești publice românești și la o mai mare implicare a statului în ridicarea nivelului instrucțiunii publice [2, p. 5-10]. Cu referire la ultimele aspecte, anume cele cultural-educativ, trebuie precizat faptul că, depășind îngusta barieră confesională separatoare de până atunci, intelectualitatea ardeleană – clerici și laici deopotrivă – a știut să-și concentreze forțele în direcția promovării unei școli românești cu adevărat naționale, condiție și punct de plecare în realizarea mult râvnitului deziderat: unirea tuturor românilor [3, p. 12-27].

Reforme în domeniul educativ. Activitatea lui Andrei Șaguna. Prin legea *Entwurf zur Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich* din 16 septembrie 1849 s-a admis comunităților naționale dreptul de a-și înființa gimnaziile de patru clase (inferioare) și de opt clase (superioare) în limba maternă. Pentru pregătirea învățătorilor au fost create școli pedagogice, respectiv școli experimentale de aplicație [4, p. 120-121]. Prin urmare, în doar câțiva ani s-a consemnat o dezvoltare fără precedent a rețelei școlare, rezultatele statisticilor întocmite acum, cu referire la numărul dascălilor și al edificiilor ridicate, fiind elocvente: 722 de școli în anul 1851, 981 în 1858, respectiv 1.483 în 1865 [5, p. 40].

Învățământul românesc păstra însă același caracter confesional. Cu referire la Biserica Ortodoxă Română din Transilvania, anul 1850 a marcat debutul amplelor realizări pe tărâm școlar ale marelui patriot și om de cultură Andrei Șaguna (1808-1873), vicar general (1846-1847), episcop (1848-1864), arhiepiscop și mitropolit (1864-1873) al clericilor și al credincioșilor ortodocși ardeleni și bănățeni „neuniți”¹, socotit, pe bună dreptate, „cel mai mare binefăcător al românilor de sub fosta Coroană a Sfântului Ștefan” [8, p. 3]. Într-adevăr, meritele sale au fost indiscutabile [12, p. 7-18], „școala șaguniană” – așa cum a fost ea denumită [13; 14 p. 210-228] – reprezentând un moment de referință în evoluția sistemului educațional intracarpatic [15].

Astfel, în spiritul celui de-al treisprezecelea punct al *Petițiunii naționale* votate pe Câmpia Libertății de la Blaj în ziua de 4/16 mai 1848², episcopul – pe atunci – Andrei Șaguna a dispus o serie de măsuri concrete de organizare a învățământului confesional românesc. Pentru început, în ședința sinodului eparhial din 12 martie 1850, ierarhul a solicitat scoaterea școlilor confesionale ortodoxe de sub tutela episcopului romano-catolic de Alba și trecerea acestora sub jurisdicția diecezei sibiene; alte trei hotărâri vizau organizarea învățământului: „Până la altă rânduială, tot insul dintre protopopi să fie inspector de școale în districtul său și, din timp în timp, să raporteze Preasfinției Sale, iar Preasfinția Sa Înaltului Minister de Cult; școala clericală a diecezei acesteia să se prefacă într-un Institut teologic-pedagogic; să se înzestreze întocmai după cum sunt întocmite alte seminariile și tot clericul să fie dator, înainte de ce s-ar preoți, a fi învățător după stările împrejur. Până la altă rânduială mai înaltă, Soborul acesta prescrie pentru școalele sătene următoarele cărți: *Catehismul* tipărit la Brașov, *Abecedarul* tipărit la Brașov, *Elementele Gramaticii române*, *Datorințele supușilor față de monarh*. Pentru mai buna înaintare a copiilor și întemeierea fricei de Dumnezeu în inimile lor și de aici izvorâtoarea religiozitate și moralitate, precum și pentru învățarea rânduielei bisericești, află Soborul acesta de lipsă ca copiii să învețe a ceti și din *Ceaslov*, *Psaltire* și *Apostol*, îndatorându-se învățătorii a tâlmăci copiilor toate câte le vor socoti a fi de folos învățăceilor; apoi *Cântarea bisericească*,

¹ A se vedea, pe larg, monografiile: Nicolae Popea, *Arhiepiscopul și Mitropolitul Andrei baron de Șaguna*, Sibiu, Tipăriul Tipografiei Archidiecezane, 1879 (reedit. București, 2002); Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*. Monografie istorică, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911 (reedit. București, 1999); Idem, *Viața și faptele lui Andrei Șaguna*, mitropolitul Ardealului, București, Editura „Casa Școalelor”, 1926; Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846-1873)*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1995; Aurel Papari, Jipa Rotariu, Ileana Bulz, Andrei Șaguna, contemporanul nostru, Constanța, Editura Fundației „Andrei Șaguna”, 2000; Mircea Păcurariu, *O viață închinată Bisericii și neamului. Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei*, Sibiu, Editura Andreiana, 2012 etc.

² „Națiunea română cere înființarea școalelor române pe la toate satele și orașele, a gimnaziilor, a institutelor militare și tehnice și a seminariilor preotești, precum și a unei universități române, dotate din casa statului, în proporțiunea poporului contribuent, în dreptul deplin de a-și alege directorii și profesorii și de a sistematiza învățăturile după un plan scolastic și cu libertate de a învăța”. Cf. Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom II, Viena, 1852, pp. 246-249 și 294-298; Mircea Păcurariu, *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția Bisericii*, Sibiu, Editura Mitropoliei Ardealului, 1995, pp. 64-68.

Nahmenbuchlein zum Gebrauche der Stadtschulen in den k. k. Statten și Deutsche Sprachlehre für Schuler der Normal – Haupt und Trivialschulen” [7, p. 131; 12, p. 86].

În continuarea aceluiași dispoziții, prin circulara emisă în ziua de 24 aprilie 1852, arhipăstorul ardelean a rânduit ca „fiecare obște bisericească să-și facă școală. Cele sărace să nu se întovărășească cu vreo obște sau altă religie. Dascălii să fie de religia noastră. În toate școalele noastre populare sunt admise numai cărțile cele tipărite în tipografia arhidiecezană. Ca dascăli pot funcționa numai aceia cari au deja atestat despre hărnicia lor. Protopopii și administratorii protopopești să trimită toate rapoartele școlare direct episcopului sub președința și superinspecțiunea căruia se va perfecta treaba școalelor, căruia să i se aducă la cunoștință, fără întârziere, toate școalele noastre care s-ar afla sub inspecțiunea sau direcțiunea vreunui șef de altă religie” [7, p. 133-135; 12, p. 22-23]. Apoi, prin *Ordinăciunea arhierescă pentru rândul cel bun în școlile noastre populare* din 10 august 1854 se solicita ca protopopii și preoții să facă inspecții periodice pentru a cerceta pregătirea dascălilor, „sporul” copiilor la învățatură, calitatea cărților folosite în școală, respectarea metodologiei predării diferitelor discipline în școală și a organizării interne a învățământului, împărțit în trei clase, cu șase „despărțăminte” [19, p. 87-88], după cum urmează:

Clasa I normală

I. Despărțire (începători):	II. Despărțire (cetitori):
1. Abecedarul	1. Istoria biblică
2. Bucoavna	2. Ceaslovul și Bucoavna
3. Scrierea	3. Datorințele supușilor
4. Cântarea	4. Scrierea
–	5. Cântarea

Clasa a II-a normală

I. Despărțire:	II. Despărțire:
1. Urmarea ceaslovului	1. Urmarea catehismului
2. Catehismul mic	2. Urmarea aritmeticii
3. Aritmetica	3. Urmarea gramaticii românești
4. Gramatica română	4. Repetirea cărții despre datorințele supușilor
5. Urmarea datorințelor supușilor	5. Abecedarul nemțesc
6. Scrierea	6. Scrierea
7. Cântarea	7. Cântarea

Clasa a III-a normală

I. Despărțire:	II. Despărțire:
1. Urmarea catehismului	1. Repetirea catehismului întreg
2. Gramatica română cu conțepturi	2. Gramatica română cu conțepturi
3. Gramatica nemțească	3. Urmarea aritmeticii
4. Urmarea aritmeticii	4. Gramatica nemțească
5. Geografia	5. Urmarea geografiei
6. Istoria	6. Urmarea istoriei
7. Scrierea	7. Scrierea
8. Cântarea	8. Cântarea

Acest principiu organizatoric șagunian, cu trei clase și șase „despărțăminte”, a rămas în vigoare până în anul 1919, cu deosebirea că, prin Legea „Eötvös” din 1868, „clasele” deveneau „despărțăminte”. Alte legiuri școlare contemporane întocmite de marele ierarh au fost: *Instrucțiune pentru învățători despre didactica generală și specială la predarea cu școlarii a singuraticelor studii* (1862), *Instrucțiune pentru directorii școalelor populare și pentru directorii și inspectorii școalelor capitale, precum și pentru inspectorii distructuali de școală din Arhidieceza greco-răsăriteană din Ardeal* (1865), *Instrucțiune pentru învățătorii*

din școlile normale și capitale de religie ortodoxă răsăriteană sub inspecția supremă școlară a Bisericii Ortodoxe din Marele Principat al Ardealului (1865) etc. În fine, la sinodul din 22-28 martie 1864, mitropolitul Andrei Șaguna a dispus ca toate școlile să treacă definitiv sub coordonarea Bisericii [18, p. 111, 115-118].

În virtutea deciziei ministeriale din 9 februarie 1856, supravegherea bunului mers al învățământului confesional ortodox a revenit unui inspector școlar, cu drept de control asupra școlilor de toate gradele și asupra manualelor întrebuintate; pentru o mai bună gestionare a sistemului didactic, se făcea apel la colaborarea cât mai apropiată dintre acesta și protopopi. Cel însărcinat cu această supraveghere a fost dr. Pavel Vasici. Atribuțiile sale erau prevăzute în broșura *Hotărâri despre îndatorirea de a cerceta școlile populare și despre împiedecarea și nepedepsirea lenevirei în privința aceasta*, tradusă de Șaguna din germană în 1857. Începând cu anul 1858 a fost introdusă o nouă categorie de inspectori școlari, anume locali; făceau parte dintre laici și erau aleși de fiecare parohie, între atribuțiile lor intrând apărarea intereselor părinților, îmbunătățirea frecvenței școlare, înlăturarea piedicilor și a neajunsurilor de tot felul etc. [18, p. 99-101].

În ceea ce privește persoana dascălului, atât Guvernul, cât și Consistoriul arhidiecezan au încercat să reglementeze în amănunt chestiunile legate de pregătirea și perfecționarea învățătorilor ortodocși români. Dându-și seama că pentru promovarea culturii poporului român este nevoie atât de preoți luminați, cât și de dascăli bine pregătiți, în 1846 Șaguna a ridicat „cursul clerical” de șase luni de la Sibiu la un an; din acesta s-a dezvoltat, în anul 1850, Institutul teologic-pedagogic. În 1853 s-a creat o secțiune pedagogică separată, cu un an de studiu și absolvenți de patru clase gimnaziale; între 1862 și 1879 și cursurile acesteia au fost ridicate la doi ani. Alți viitori dascăli se puteau pregăti și la „Preparandia” din Arad (deschisă la 3/15 noiembrie 1812, cu durata studiilor de 15 luni, respectiv doi ani între 1814 și 1876 [5, p. 237-249].

Pentru a veni în ajutorul aceleiași dascălimi române, mitropolitul Andrei Șaguna, prin circulara intitulată *Normativul conferințelor învățătoarești*, din anul 1863, a dispus ca în fiecare vară, sub conducerea unor consilieri speciali, delegați de Mitropolie, învățătorii să se adune și să dezbată, în cadrul unor conferințe, toate problemele legate de bunul mers al învățământului. Între anii 1863 și 1874, conferințele au avut un caracter restrâns, reunindu-i doar pe dascălii dintr-un protopopiat; ulterior, anume în perioada 1875-1878, sub numele de „cursuri suplatoare”, s-au întrunit în cele trei centre bisericești: Sibiu, Arad și Caransebeș. De asemenea, un rol important în perfecționarea profesională a acestora l-au avut și publicațiile teologico-pedagogice *Amicul școlii* (Sibiu, 1860) și *Organul pedagogic pentru educație și instrucție* (Sibiu, 1863); ulterior li s-au adăugat altele (unele ortodoxe, altele unite): *Lumina* (Arad, 1872), *Foaia scolastică* (Blaj, 1873), *Școala românească, foaie pedagogică și didactică pentru interesul institutelor de cultură și ale organelor acestora* (Sibiu, 1875), *Foișoara Telegrafului Român* (Sibiu, 1876), *Biserica și Școala* (Arad, 1877), *Minte și inimă* (Arad, 1877), *Foaia scolastică* (Blaj, 1883), *Foaia bisericească și scolastică* (Blaj, 1887), *Foaia pedagogică* (Sibiu, 1897), *Foaia scolastică* (Blaj, 1899), *Școala română* (Sibiu, 1899), *Pedagogia nouă* (Sibiu, 1900), *Reuniunea învățătorilor români* (Arad, 1904), *Vatra școlară* (Sibiu, 1907) etc. [20, p. 74-251].

În calitate de autori, atât mitropolitul Andrei Șaguna, cât și colaboratorii săi s-au străduit apoi să ridice la cel mai înalt nivel și standardul manualelor folosite: *Abecedar românesc* de Sava Popovici-Barcianu (1851), *Istoria biblică pentru școlari* de Sava Popovici-Barcianu (1851), *Gramatica română* de Sava Popovici-Barcianu (1852), *Carte de conversațiune și Vocabulariu german și român* de Sava Popovici-Barcianu (1853), *Aritmetica cu cifre* de Visarion Roman (1855), *Abecedar nemțesc pentru școlile române* de Sava Popovici-Barcianu (1857), *Învățătorul și poporul* de Atanasiu Marienescu (1859), *Istoria Austriei* de Visarion Roman (1859), *Istoria bisericească* (2 tomuri) de Andrei Șaguna (1860), *Manuducere la Abecedar* de Zaharia Boiu (1862), *Computul de școala populară* de Ioan Popescu (1864), *Stenografia română* de Dimitrie Răuciu (1864), *Cartea de citire* de Zaharia Boiu (1865), *Gramatica română* de Nicolae Mihălțeanu (1865), *Cunoștințe practice despre cultivarea grădinii școlare* de Pavel Vasici (1867) etc. [6, p. 322-327; 18, p. 133; 4, p. 162; 21, p. 258-279].

Grație acestor măsuri, numărul școlilor confesionale s-a aflat într-o continuă creștere. În anul 1851 existau, la nivelul întregii Transilvanii, 367 de școli confesionale ortodoxe, anume 1 școală capitală și 366 de școli triviale; cu alte cuvinte, raportat la populația românească ortodoxă existentă, funcționa câte o școală populară sau primară la 1.738 de locuitori. Prin urmare, frecvența era redusă; din 36.335 de copii de

școală frecventau cursurile abia 18.930 de elevi, adică 52,1% [15, p.99-100]. Până la crearea statului dualist austro-ungar s-au deschis însă 339 de noi unități de învățământ confesional-ortodoxe românești [8, p. 20]. Surse prețioase în acest sens sunt conspectele generale ale „districtelor școlare ale Diecezei Ortodoxe a Transilvaniei”. Cel dintâi, întocmit în anul 1858, pe baza rapoartelor înaintate Consistoriului Arhidiecezan sibian de către conducătorii oficiilor protopopești, surprinde – în rubricile sale – numele dascălilor și localitățile în care funcționau aceștia, respectiv numărul elevilor (băieți și fete) din școlile respective; la nivelul celor 43 de „districte școlare” protopopești existau 693 de școli, cu 33.286 de școlari, anume 22.459 de băieți și 10.827 de fete [22, p.77-78]. Potrivit unui alt conspect, întocmit în 1865, în Transilvania existau la acea dată 704 unități de învățământ primar ortodoxe cu 735 de învățători [23, p. 167-184; 15, p. 164-166]. Aceeași curbă ascendentă s-a înregistrat și în anii următori, încât la moartea marelui mitropolit Andrei Șaguna, în vara anului 1873, școlile confesionale ortodoxe au depășit cifra de 800! [24, p. 95].

Ca exemplificare, una dintre instituțiile de învățământ fruntașe ale acelei perioade a fost „școala capitală” (gimnazială) cu patru clase din Dobra (comitatul Hunedoara)³. Inițiativa înființării sale a aparținut protopopului Nicolae Crainic (1846-1869), cel care, împreună cu alți fruntași dobreni, precum și cu preoțimea din protoprezbiteratul său, a determinat conducerea a 22 de sate de pe Valea Mureșului și din zonele colinare limitrofe să „verse” banii pe care îi primiseră de la stat, ca împrumut de război, într-un fond, din care să se înființeze apoi și să se întrețină o școală de un nivel mai înalt; comuna Dobra, neavând împrumut, s-a obligat să dea, anual, câte 152 de florini, respectiv să asigure, în mod gratuit, localul pentru școală, prevăzut cu toate cele necesare: mobilier, manuale, rechizite, lemne pentru încălzit etc. [28, p. 2; 29, p. 260-268]. De altfel, fiecărei familii ortodoxe din protopopiat i se solicita să contribuie cu „una copă de bucate ori în ce boambe, care bucate, adunându-se, se va face o grămadă, din care pot avea hrană 5 ori 6 prunci, ba poate 10 prunci din comunele tractuale, pentru susținerea pruncilor ce voiesc a învăța la școala din Dobra”. Școala și-a deschis porțile la 13 noiembrie 1861 [5, p. 141-144].

Dincolo de aceste frumoase și notabile realizări, existau însă și numeroase disfuncționalități. Astfel, într-un raport detaliat asupra „stării școalelor noastre” din Ardeal, intitulat *Împărtășiri pedagogice*, inspectorul general dr. Pavel Vasici enumera cauzele acestora: „1. Necapacitatea celor mai mulți învățători, care abia știu scrie și ceti, fiind slab informați pedagogicește. Și fiindcă comunele au drept să-și aleagă ele învățători, spiritul de partid și favorul protopopului au la aceste alegeri rol mai hotărâtor decât calitatea candidatului, încât adeseori se întâmplă că învățători bine pregătiți nu-și pot câștiga pâinea cea de toate zilele. 2. Dotația rea a învățătorilor, care variază între 40-300 florini. Unele comune, deși sărace, își dau toată silința să mărească leafa învățătorului, pe când altele, având venite frumoase, plătesc totuși pe învățători, spre rușinea lor, mai rău decât pe cel din urmă slujitor și o privește ca un lucru lateral. 3. Lipsa de cărți e un defect, care nu se poate desvinovăți. Cum trebuie să aibă plugarul plug, secerătorul seceră, meșterul unelte potrivite, tot așa trebuie să aibă și școlarul cărți potrivite. Mulți cred că orice carte s-ar afla pe grinda tată-său, trebuie să fie bună, ca să învețe copilul din ea. 4. Necercetarea școalelor din partea parohilor și protopopilor. Parohii, cu puține excepții, nu îngrijesc nici de catihizație, necum să viziteze școalele și să se convingă despre starea lor, precum li s-a poruncit. Alții se țin într-atâta de rânduielile episcopoești, încât merg pro forma la școala, însă nepregătiți și fără niciun scop. Protopopii, deasemenea, nu prea vizitează școalele, căci le este frică de cheltuieli, care nu li se rebonifică de nicăieri, apoi, la vizitațiile canonice ce le fac pe la parohii, nu ajung să vadă și de școală, căci aceasta este de multe ori un lucru lateral și învățătorul cu preotul i-au spus unde e buba. 5. Necercetarea școalei prin copiii buni de școală. Iarna nu pot merge la școală, căci n-au haine, sunt desculți și goli, iar vara umblă pe câmp după vite; pentru păzirea vitelor unii părinți sunt mai îngrijați decât pentru copiii lor. 6. Lipsa fondurilor școlare din cari să se plătească învățătorii, să se cumpere cărți

³ Despre însemnătatea acestui străvechi centru protopopesc, fostă localitate grănicerești, sediu de reședință al districtului medieval Dobra, precum și al cercului, respectiv al plasei omonime de mai târziu, a se vedea, pe larg: Viorel Vânătoru, Dobra, vol. I: District, oraș, târg (1387-1918). Coordonate istorice privind evoluția unui târg hunedorean, Deva, Editura Corvin, 2006, 318 p. + 19 ilustrații; Idem, Dobra, vol. II: 1919-1950. Repere istorice în lumina izvoarelor documentare, Deva, Editura Corvin, 2008, 400 p. + 10 ilustrații; Florin Dobrei, Dobra (jud. Hunedoara) – file de cronică bisericească, Stockholm / Deva, Felicitas Publishing House / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2020, 397 p. + 36 ilustrații.

pentru copiii săraci. 7. Neregulata chiverniseală a bunurilor bisericești și comunale. Avera Bisericii trebuie chivernisită în frica lui Dumnezeu, ca un lucru sfânt” [8, p. 137-139; 30, p. 8-10; 18, p. 99-100; 5, p. 75-78].

La rândul-i, luând act de aceste nereguli, Guvernul, prin ordonanța din 13 octombrie 1857, a dispus următoarele: „Treburile din lăuntru ale școalelor intră în atribuțiile inspectorilor confesionali, anume preotul și protopopul ordinariatului. Pe viitor, învățătorii nu vor mai fi aleși de sat, căci acesta nu e capabil să aprecieze pregătirea unui dascăl. Asigurarea dotațiunii școlare să se facă prin preotul plasei. Acolo unde sunt comunele sărace, să se înființeze școli centrale, anume școli puține, dar bune, decât multe și rele. Să nu se mai înființeze școli pregătitoare pentru gimnazii și școli reale, adică școli capitale; acolo unde sunt și dacă se vor mai înființa, ele vor fi susținute conform ordonanței din 23 martie 1853, adică pe spezele comunelor asociate. Pe viitor se speră ca elevii din orice școală populară bună să poată face față la intrarea în gimnaziu. Se fixează durata cursurilor și vacanțele conform Legii din 13 mai 1857. Inspekția școlii o face preotul, judele și inspectorul mirean săptămânal, iar protopopul anual. Potrivit deciziei din 6 ianuarie 1853, școlile populare să se întemeiază și să se susțină pe spezele comunității bisericești, din casa alodială, din pământuri și fundațiuni și prin repartitie.” Cu același prilej s-a instituit și principiul obligativității frecventării școlii de către copiii între 6 și 12 ani și s-au introdus pedepse bănești pentru părinții care se opuneau procesului alfabetizării [19, p. 90; 2, p. 17].

Dar, cu toate măsurile preconizate, sunt semnalate o serie de probleme și în anii următori; dăm câteva exemple din protopopiatul Deva, parte componentă – la nivel administrativ-teritorial – a comitatului Hunedoara. Astfel, la 10 decembrie 1860, protopopul Ioan Papiu al Devei (1859-1890) [31] sesiza administrația comitatensă în legătură cu indiferența juzilor față de chestiunile școlare, arătând că din „tot tractul numai în Mănerău se ține școală”. În același an, preotul Adam Lungescu din Leșnic era muștrat că nu avea o purtare „prea de laudă față de școală”. Și în numărul din 29 septembrie 1862 al revistei pedagogice *Amicul Școlii* se transmitea știrea că în acest comitat „starea școlilor este deplorabilă; nici edificii de școli, nici învățători, nici lefi, apoi, ce e mai trist, la cea mai mare parte, nici voia, nici energia și, în urmă, nici înțelegere”. Nici în vara anului 1865 lucrurile nu se îmbunătățiseră, de vreme ce același protopop hunedorean, Ioan Papiu, într-un raport înaintat Consistoriului arhidiecezan la 5 iulie, reclama faptul că „școala din Deva este clădită de comuna bisericească fără nici un ajutor de la dregătoria politică”, fiind, ca atare, „mult mai mică decât să poată fi folosită și ca școală de pomărit”. Apoi, potrivit raportului cancelistului Ioanichie Olariu din 16 iulie 1861, la Deva, „din 80 de elevi, abia a treia parte au frecventat școala”, iar aceasta „din cauză că nu avem jude opidan dintre români” [5, p. 116-122, 129]. De altfel, sub acest aspect, nici la nivel general situația nu era prea îmbucurătoare, numărul total al școlilor, anume atât a celor civile de stat, cât și a celor confesionale, fiind cu mult sub necesitățile reale ale populației; în anul 1870, din cei 2.100.000 locuitori ai Transilvaniei, peste 80% erau încă analfabeți [1, p. 822].

Și în ceea ce privește remunerarea dascălilor, salariile erau într-un tot neîndestulătoare și mereu oscilante, variind de la o „comună bisericească” la alta, în funcție de numărul de „fumuri” (case), între 40 și 300 de florini anual. Spre exemplificare, în anul școlar 1853/1854, învățătorul Sion Laslău din Lăpugiu de Jos (jud. Hunedoara) a fost remunerat cu 170 de florini, pe când Mihăilă Mangra din satul învecinat Stretea, cu doar 20 de florini [4, p. 56-57]. De altfel, anterior numirii, fiecare dascăl se tocmea cu obștea sătească asupra remunerării sale, între cele două părți semnându-se un „kontrakt”; spre exemplu, în cel încheiat între „Eforia școlară a comunității bisericești ortodoxe răsăritene din Boz și Târnăvița [jud. Hunedoara n.n.] și între învățătorul Iosif Oprean” la 9 octombrie 1857 se stipulau următoarele: „Numitul învățător se îndatorează a fi pildă vie în frica lui Dumnezeu și în purtări bune și a stăruii ca pruncii și pruncele să învețe și să înțeleagă învățătura creștinească cât se poate de bine, căci, altmintrelea purtându-se, se va lipsi de dregătorie. Învățătorul numit să se silească din toate puterile a ține școala sa în cea mai bună rânduială în toată privința, ferindu-se de orice râvnă oarbă și tiranie la înfruntarea sau pedepsirea pruncilor și a pruncelor, iar la asemenea întâmplări va fi datoriu a înștiința despre purtarea cea lenoasă sau scandaloasă a vreunui copil sau a vreunei copile pe directorul local de școală și pe Eforia școlară și a cere de la dânșii îndreptare; dacă dascălul nu va păzi pravila aceasta, atunci se face vinovat de pierderea chemării dascălești. Tot același învățătoriu va fi strâns datoriu ca să păzească cu cea mai mare acuratețe și scumpătate ceasurile prescrise pentru ținerea școlii și totdeauna să fie cu câteva minute mai înainte de timpul prelegerii în

școală [...]. Dascălul va fi datoriu a cere voie pentru ținerea examenelor semestriale de la directorul local și apoi pe ziua hotărâtă va pofti la examen pe Eforia școlare, pe domnii amployați împărătești, pe părinții pruncilor și ai pruncelor, precum și pe ceilalți mădulari din comunitate. Învățătorului nu-i este iertat a lipsi de la prelegeri, nici a merge la alte orașe sau sate fără de știrea și îngăduiala directorului local, care îi va da voie la aceasta numai la întâmplări mai însemnate pe 24 ceasuri. Duminica și în zile de sărbători va fi datoriu a aduna pe copii și prunce la școală și, puindu-i în rând, a-i duce la biserică și a priveghia ca tinerimea să petreacă vremea slujbei dumnezeiești în evlavie, cu cântări sau cu cetire din cartea de rugăciune; cu deosebire se așteaptă că învățătorul se va strădui a învăța pe copii și copile cântările bisericesti și ca în biserică totdeauna să fie cântarea cu o potrivire frumoasă și pătrunzătoare de inimă și minte. Eforia școlară se îndatorează a hotărî dascălului leafa pe un an școlar: în bani gata 100, în grâu 10 ferdele, în cucuruz 10 ferdele, în lemne 8 stânjeni, care leafă i se va da lui totdeauna înainte de începutul fiecărei luni [...]. Acest contract are putere pe vreme de 1 an și s-au întocmit în două exemplare și s-au subscris și s-au întărit cu pecelnicile oficioase”, iar la 11 octombrie „contractul acesta s-au văzut și s-au aprobat de dregătoria Ilia, prin inspectorul școlar districtual Ioanne Orbanășiu”, protopopul locului [32, p. 172-173].

Prin urmare, mitropolitul Andrei Șaguna a înființat în anul 1856 un fond de întrajutorare, numit „Fundatia dascălilor săraci”; din păcate, în 1864, suma strânsă se ridica la abia 1.800 de florini [8, p. 312]. Abia în anul 1868, prin „Legea Eötvös”, s-a stabilit un salariu minim de 300 de florini, asigurat prin așa-numita „dare culturală” sau „arunc”, evaluată la maxim 5% din impozitul către stat al fiecărei comune; repartiția cotei se făcea însă arbitrar, pe „fumuri” (case), cu sume egale, fără a se ține seama de posibilitățile materiale ale fiecărei familii [33, p. 70, 30, p. 19-21, 27-33, 43-46; 4, p. 170-173].

Concluzii

Acestea au fost, pe scurt, atât o parte dintre realizările, cât și din insuccesele cu care s-a confruntat școala ortodoxă ardeleană de la mijlocul secolului al XIX-lea. În pofida traseului sinuos urmat, acest învățământ confesional, promotor al idealurilor naționale și al culturii noastre autentice, a reprezentat însă, în perioada anilor 1849-1867 (precum și în deceniile următoare), o perioadă de incontestabil progres.

Referințe:

1. Dan Berindei (coord.). *Istoria românilor VII/1. Constituirea României moderne. 1821-1878*. București, Editura Enciclopedică, 2003.
2. Simion Retegan. *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850-1867)*. Cluj-Napoca, Editura Echinox, 1994.
3. Vasile Popeangă. *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974.
4. Constantin C. Giurescu (coord.). *Istoria învățământului din România. Compendiu*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
5. Ioachim Lazăr. *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*. Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2002.
6. Nicolae Popea. *Archiepiscopul și Mitropolitul Andreiu baron de Șaguna*. Sibiu, Tipariul Tipografiei Arhidiececane, 1879 (reedit. București, 2002).
7. Ioan Lupaș. *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*. Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiececane, 1911 (reedit. București, 1999).
8. Ioan Lupaș. *Viața și faptele lui Andrei Șaguna, mitropolitul Ardealului*. București, Editura „Casa Școalelor”, 1926.
9. Keith Hitchins. *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846-1873)*. București, Editura Univers Enciclopedic, 1995.
10. Aurel Papari, Jipa Rotariu, Ileana Bulz. *Andrei Șaguna, contemporanul nostru*. Constanța, Editura Fundației „Andrei Șaguna”, 2000.
11. Mircea Păcurariu, *O viață închinată Bisericii și neamului. Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei*. Sibiu, Editura Andreiana, 2012.

12. Antonie Plămădeală, *Momentul Andrei Șaguna în istoria și în cultura Transilvaniei – cu prilejul aniversării a 175 ani de la naștere*. În: *Mitropolia Ardealului*, Sibiu, an XXIX, 1984, nr. 1-2.
13. Petru Șpan. *Școala lui Șaguna*. Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911.
14. Septimia Gherman. *Școala șaguniană, școală a poporului*. În: *Revista Teologică*, Sibiu, an XXXVI, 1946, nr. 3-4.
15. Paul Bruszanowski. *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*. vol. I-II, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2018.
16. Alexandru Papiu-Ilarian. *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom II, Viena, 1852.
17. Mircea Păcurariu. *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția Bisericii*. Sibiu, Editura Mitropoliei Ardealului, 1995.
18. Gheorghe Tulbure. *Mitropolitul Șaguna. Opera literară. Scrisori pastorale. Circulări școlare. Diverse*. Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1938.
19. Nicolae Albu. *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
20. Vasile Popeangă. *Presa pedagogică din Transilvania. 1860-1918*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966.
21. Elena Macavei. *Creatori de manuale în școala generației mitropolitului Andrei Șaguna*. În: Mircea Păcurariu (coord.), *Mitropolitul Andrei Șaguna, creator de epocă în istoria Bisericii Ortodoxe din Transilvania*, Sibiu, Editura Andreiana, 1995.
22. Pavel Cherescu. *Biserica și Școala în Mitropolia Ardealului (sec. XIX). Studii de demografie istorică bisericească*. Oradea, Editura Universității din Oradea, 2008.
23. Șerban Polverejan. *Contribuții statistice privind școlile românești din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. În: *Cumidava*, Brașov, an II, 1968.
24. Mircea Păcurariu. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. ed. a III-a, vol. III, Iași, Editura Trinitas, 2008.
25. Viorel Vânătoru. *Dobra*, vol. I: *District, oraș, târg (1387-1918). Coordonate istorice privind evoluția unui târg hunedorean*, Deva, Editura Corvin, 2006, 318 p. + 19 ilustrații.
26. Viorel Vânătoru. *Dobra*, vol. II: *1919-1950. Repere istorice în lumina izvoarelor documentare*, Deva, Editura Corvin, 2008.
27. Florin Dobrei, *Dobra (jud. Hunedoara) – file de cronică bisericească*, Stockholm / Deva, Felicitas Publishing House / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2020.
28. Victor I. Șuiaga. *Protopopii Devei și ai Dobrei la 1848 și 1918*. În: *Telegraful Român*, Sibiu, an CXXVI, 1979.
29. Florin Dobrei. *Doi precursori ai Marii Uniri din 1 Decembrie 1918: protopopii hunedoreni Nicolae Crainic și Romul Crainic ai Dobrei*, În: Alin Albu et alii (coord.), *Centenarul Unirii românilor și Europa de azi. Religie și Geopolitică (ISSTA 2018)*, vol. I, Editura Presa Universitară Clujeană / Editura Reîntregirea, Cluj-Napoca / Alba Iulia, 2018.
30. Lazăr Triteanu. *Școala noastră 1850-1916. „Zona culturală”*. Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1919.
31. Florin Dobrei. *A fighter for the national ideal – archpriest Ioan Papiu of Deva*. În: Sorin Șipoș et alii (coord.), *La nazione immaginata. Concetti e tappe nella costruzione dell'identità nazionale Europea*, Supplement no. 2 of *Transylvanian Review*, Cluj-Napoca, an XXVI, 2017.
32. Ioachim Lazăr, Gheorghe Dobrei, Laura Dobrei. *Monografia comunei Brănișca*. Deva, Editura Emia, 2007.
33. Enea Hodoș. *Cercetări cu privire la trecutul școalelor confesionale ortodoxe românești din Ardeal*. Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1944.

Date despre autor:

Florin DOBREI, pr. prof. univ. dr., Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad România.

ORCID: 0009-0007-9711-8855

E-mail: f.dobrei78@gmail.com

Prezentat la 20.03.2024